

PÜHADUSI

Ebauskliku liivlase teadvuses igalpool looduses eksisteerivad haldjad, kuid sellekõrval seletatakse veel, et inimene uskund igapäev selle asja sisse, mille ta pannud hommikul tähele, see asi olnud siis sel päeval tema jumal (*Kr), ehk nagu teine eidekene seda veidi teisiti defineerib: mis hommikul välja minnes juhtub esimesena silma ette, seda peetakse kogu päeva jumalaks; kui teisel päeval silmatakse midagi muud, siis peetakse taas seda jumalaks (*Kr) (Vrdl. samalaadilist teadet saarlaste kohta: Uebrigens wählte sich jeder Oeseler jeden Morgen einen Gott, dem er den Tag über das Compliment machte (Luce, Wahrheit und Muthmassung 65).); isegi pedajaid ja mida kõike peetud vanasti jumalaiks (*Kr); vanasti palutud ka metsloomi, puid ja jõgesid (*Sr); jumalaiks peetud lõpuks ka päikest, kuud ja muud (*Sr). — Sellises loodusnähtuste jumalastamises tundub siiski nagu natukene literaarset algupära: tõenäoliselt need põlveneivad omal ajal nii moodsast looduse vahenditust mütoloogilisest sümboliseerimisest, milline targutamine on juurdunud õige püsivalt ka Lätis isegi algkoolide õpperaamatuisse ja nende, kaudu saand teatavaks Liivi rannikul. Ning nende arvamiste lähtekohaks on vanemate asjakirjade segased teated, nagu näit. liiv-lastegi kohta selline seletus esineb paavst Innocentius'e bullas 1199 aastast, kus ta kutsub sakse ja vestfaallasi appi paganlike liivlaste vastu, “qui honorem deo debitum animalibus brutis, arboribus frondosis, aquis limpидis, virentibus herbis atque spiritibus immundis impendunt” (Vt. Bunge, Urkundenbuch Nr.12. Seda kirja refereerib ms. Eisen, EM I 243 ja III 43. Vt. ka Parrot, Versuch... 316 ja 318/9, kus Läti Hendriku sylva pulcherrima't analüseeritakse (Or. Liv. Gruberi väljaandes lhk. 149).) = kes jumalale kuuluva või omistetava austuse kulutavad või siiravad mõistusetu loomele, leherikkaile puile, selgeile vetele, haljendavaile rohtele ja roojaseile vaimule. Aga juba Sjögren-Wiedemann (LGr LXI) lisab kohe juurde: Wer nicht an die Unfehlbarkeit des Papstes glaubt, dem bleibt doch der Scrupel, ob Innocenz bei der grossen Entfernung auch über dieses Detail der livischen Glaubenslehre recht unterrichtet war.

19. Nagu ohverdamised ja “ehtimised” liituvad ajalisel teatud pühadega, niisama ka ruumiliselt teatud kohaga — tähtpäevele seltsivad pühad paigad ja ohvrikohad. Neist Liivis on säilind küll veelgi vähem mälestusi kui pühadest päevest. Ainult loetud raamatuist põlveneivad teated pühadest metsest ja hiitest (Sr, V), kus ohverdet vanule jumalaile (Sr). Usaldetavamad ja kindlasti suusõnalise traditsiooni pärandet on mälestused vanade kalmistute ja matuspaikade äärmiselt pieteetlikust austamisest (Ir, Kr — vt. § 95) (Prof. Šmit on uurind üksikasjalikumalt lätlaste matmiskoha küsimust ja jõudnud otsusele, et muistsed lätlased on matnud surnuid liiva-künkaisse oma (kodu ligiduses ja on hakand matma neid ühisesse surnuaidesse alles katolikuaja lõpu poole (RKR XV 147; Šmit, Etnografisku rakstu krājums I 80; Šm, LM 54).). Alho (LK 20) kirjeldab mõnd sellist vana kalmistut: üks neist on Piza-küla lähedal metsas Rinda-jõe kaldal; mõne aja eest jõgi lõhkund kalda murenema ja liivast tulnud nähtavale palju surnute luid; teine muistse kalmistu koht on keset Īra-küla, kuid keegi ei julge ehitada sinna midagi ega kasutada maad põlluks, vaid seda kohta peetakse erilises aus. Ja nõnda see paik püsib puudutamata päälle Alho kirjeldusaega

veel täniseni. Teist muistset matmispaika sama Īra-küla ligidal nimetetakse Alho teatel (LK 21) “saarlaste surnuaiaks”, sest sinna maetud saaremaalasi. Neist kalmistuist leitud aegajalt igasugu pisiasju, nagu sõlgi, vaskrõngaid, tualettasju jne., mis olevat samasugused nagu leiud Liivimaagi liivlaste vanult kalmistuilt (Alho, LK 21) (Arkeoloogide võiks huvitada ka järgmine teade: 1900. a. paigu leitud Šlīter-mäest “kivipaati”, mille all olnud kivinuge, kivilusikaid ja muid kiviriistu; “paati” leitud sellises kihuhunnikus, kus olnud palju inimluid; paati peetud Noa laevaks; leidjad lõhkund selle aga kohe ära, lootes leida säält seest veel brillante või midagi muud väärtuslikku, ent pole leidnud tühjagi (Pr.)). Praegu enam mingit spetsiaalset ohvrikohta ei teata, vaid koht vaheldub vastavalt ohvri saajale ja igakordsele ohverdamise tingimusile. Nii viiakse merehaldjale määratud “zied”, s.t. ohver randa või visatakse merre, rekehaldjad saavad oma anni rehes, põlluhaldjad nurme veerel, peendral, surnuile kantakse roog sauna või viiakse huaa pääle ristile säärepaelu, võid jne.; sageli and pannakse väravapostile või rehe ja tare vahel seisvale suurele tulbale, edasi ka “toa” või lae pääle, niisama vundamendi alla, ahju taha, kivile, kraavi “kandile” ja metsagi, nagu see ligemalt selgub haldjate üksikkäsitelul.

20. Ometi on säilind mälestusi ka paarist spetsiaalsest ohvripaigast ühenduses teatud kivi või puuga. — Sinimägede kolmandal harjal (Knabenberg = lt Puiškalns, vrdl. § 10 alam.) olnuvat Alho teatel (LK 46) mõni aeg tagasi kummaline kivi, mida ümberkaudsed liivi-läti elanikud veel eelmisel, s.t. 18. aastajal kumardand ja austand ohvritega (Vrdl. pühi kivisid Eestis — Eisen, EM III 76—97 — ja Lätis — LP VII 353—360 w 1—21.).

Tuttavaim liivi-läti püha paik on siiski kuulus piva pärna = püha pärn metsalagendikul seitse versta Piza-külast ja paar versta Aŗtš-mõisast (Anzenhof). See pärn on kuulus kogu Põhja-Kuramaal, ja Alho ajal ümberkaudsed liivlased ja lätlased käind veel ohverdamas puule ühtteist, harilikuimalt kirjused säärepaelu, mis kinnitet tikukesiga puu tüvve tuulde lehvima (Alho, LK 46). Vanasti “ehitud” pärna, viidud sinna riideid (kas ka söögikraami, seda jutustaja ei tea), lõigatud puu koosse oma märgid jne. (V). Selle pärna alla inimesed läind jumalat paluma, sest kes sääl on palund, selle palve jumal võtnud kuulda, kui vette visatud puulehed on ujund vastu voolu (Kl, Kl Saar Vir 91). Hädaajal käidud varemalt ikka püha pärna juurel palumas abi ja küsitelemas tulevasi sündmusi (Alho, LK 46) (Alho-Setälä andmeil kõnelevad samast lõhmusest ehk pärnast ka Eisen (Eestlaste sugu 80 ja EM III 50) ja Itkonen (Suomensukuiset kansat 96)). Harilikult ühendetakse seda palumist ja küsitelu mingi sõjaga — Rootsi (L 16), Poola (L 52) või saksa sõjaga (Ii Set, Sr 103, V 117; Setälä kirjutab sakslaste asemel zaku’d). See juhtund nõnda. Rīnda ehk Ānger (= Angermünde) loss olnud purustet ja vaenlane tungind Dondangeni kindlustuse poole (Ii Set, L 52). Siis liivlased palund kõigest südamest Rīnda -jõe kaldal ühe suure pärna all (L 16, L 52, Ii Set, Ii 67, Sr 103, V 90, V 117 — S. 241), et vaenlane ei pääseks edasi (L 16). Nad katkund selle suure pärna küljest ühe lehe (Sr 103) ~ lehti (L 16) ~ oksti (L 52), pildund jökke ja ütelnud: kui leht läheb vastu voolu, siis jumalad (Sr 103) ~ jumal (L 16) võtavad kuulda nende palve ja “keeravad” selle sõja ära; kui aga leht läheb päri voolu, siis nende palvet ei kuulda (L 16, Sr 103). Ja tõesti, lehed (või oksad — L 52) läind vastu voolu (L 16,

Sr 103) kolmandal viskamisel (Ii 67), — siis palujad teadnud, et neid on kuulnud. Ning jumal lasknud sündida, et vaenlase salgad läind pimedas taplema üksteisega viis versta pärna mant eemal ühe oja kaldal ja hukkund, — sellepärast kutsutakse seda oja siinamaani Vjer-ürga s.t. Vereoja (S. 264), kuna suur pärn saand sellest ajast päale pühaks (L 52, Ii Set, Ii 67, Sr 103). Teises redaktsioonis jutustetakse, et usklikud läind püha pärna alla ja palund säääl nii pikalt, kuni vette visatud lehed hakkavad minema vastu voolu (Ii Set, V 117). Sellega palujad saand nagu märgi või “tähe”, et nende palve on voetud kuulda; nad läind vaenlasele vastu ja võitnud selle (V 117). Mõned taas mäletavad sellise tingimuse: kuhu poole veevool viib lehed, sinna poole sõda läheb ära; ja lehed läind vastu voolu liivlaste ranna poolt ära maa poole (V 90). See pärn saand siis nii pühaks, et pole tohitud võtta selle küljest enam lehekestki, veel vähem oksa ega teotada kuidagi seda puud (Alho, LK 46). Kes püha pärna mant iganes midagi võtnud, kas oksti või lehtigi, sellega juhtund ikka mingi õnnetus või ta jäänd haigeks. Kord keegi saarlane kusnud ülbelt pärnale ja suurus-telnud: “Mina peaksin sellist sitta nimetama pühaks pärnaks!” — kuid, sa näed, mees hakand paistetuma ja jäänd kärnaseks (L 53).

Püha pärna lugu on tuttav ka Lätis, üldse tamm ja pärn näivad olevat lätlaste pühi puid (LP VII 338—349 p 1—20: püha tamm; LP VII 349—351 r 1—7: püha pärn; vrđl. ka LP VII 334: pühad lehistud. — Just Liivi rannikul austetavast Rīnda-jõe pühast pärnast kõneleb näit LP V 117, Nr. 42 IV ja V, kusjuures säääl esineb veel motiiv teejuhi kangelasteost, millist Eestis jutustetakse alatasa ühenduses sisside ja pardiajajatega: vaenlased võtnud kohaliku mehe teejuhiks, kes viind need sohu, kuna jõe kaldal palujad näind jumala abi töotust sellest, et kolm lehte läind vastu voolu. Vt. lõpuks ka Bienemann, Livländisches Sagenbuch 136, Nr. 176 < Döring, Sitz. ber. d. kurl. Ges. 1877, lhk. 66 jj. — Vrđl. pühi puid Eestis: Eisen, EM III 39—53.). Juba 1892. aastal J. Freiberg (SDP VII 63 jj.) kirjutab “kultuurajaloolise ülevaate” läti “pühatammest” (Par svēt-ozolu), kus esitab andmeid Lätist ja võrdleb neid teiste rahvaste tammekultusega. J. Lautenbach (Magazin XX2, 236—257.) teab nende puude austamist ja neile ohverdamist veel olevikuski (1901) paljudes kohtes Kuramaal. Samuti A. Birkert(s) (Latvijas vēstures chrestomatija I 66.) rõhutab just Põhja-Kuramaal taami murde alal eriliselt püsivat tamme ja pärna austust; alles hiljuti ohverdet pühil puil läti piksejumalale Pērkon’ile (sellest kutsutakse püha puud ka Pērkon’i tammeks) ja palutud vilja õnnistust (Vt. ka Inland 1836, Nr. 9.). Hiljem, 1920. aastal, A. Švabe (“Ozols un liepa latviešu religijā” — vt. IMM II (1920), Nr. 7—10, lhk. 40—46, 135—151, 260—267, 343—346. Vt. ka Švabe, RpLF I 46—81.) analüseerib uuesti “tamme ja pärna läti usundis” ja viib need ühendusse totemistliku kultusega, kuna P. Šmit(s) (Šm, LM 106—107; vrđl. ka Šmit, ERKr I 18—26: Mežs mūsu tautas dziesmās.) sadade läti rahvalaulude põhjal näeb tammes meeste sümbolit, jõu ja elu kehastust, kes võib kaitsta inimest igasugu häda ja isegi surma vastu, kuna sellevastu surma paika — kalmistule — istutetakse harilikult pärn, kes olevat ühtlasi õrnema soo, naiste, sümboliks. — Läti rahvalaulud nimetavad küll tõesti alatasa meest tugevaks kui tamm ja naist käharaks kui pärn, kuid palju kaugemale see luulekõne piltlik “sümbolitamine” ka ometi ei lähe (vt. siiski LD 1676, 4289, 9780 jt.).